

## Zangstemmen in de opera, deel 3: zes baritons

door Lex Boeken

Dit is het vervolg op vorige stukjes over bassen, alten en mezzosopranen.

Helaas is er door gezondheidsredenen een lange pauze gekomen na de vorige delen. Het heeft niets met corona te maken en is hopelijk voorbij.

Een bariton combineert de glans van een tenor met het gonzende van een bas. Die zin lees je wel eens in artikelen over zangstemmen. Toch zegt dit niet veel, want in de klassieke muziek moeten bijna altijd alle stemsoorten glanzen omdat een doffe uitdrukking niet bij het genre past. Om gonzen te associëren met een bas lijkt me niet zo gek, maar het typische geluid van een tenor is in het Nederlands moeilijk in een woord uit te drukken. Een feit blijft dat het bereik van een bariton tussen dat van een tenor en een bas in ligt. Het loopt vaak van G2 tot G4 met een basis van Bes2 tot F4 die elke bariton heeft. Vergeleken met tenoren en bassen hebben baritons gemiddeld een iets kleiner bereik. Ik weet niet precies hoe dat komt.

Misschien ontwikkelt een bariton die relatief hoog zingt zich dikwijls tot tenor en één die relatief laag zingt tot bas-bariton of met een waarschijnlijker variant daarop is zijn bereik relatief iets kleiner omdat hij a.h.w. twee stemtypen combineert, maar ook dat klinkt niet volkomen overtuigend. Onder de professioneel zingende mannen komen baritons het meeste voor; zij zijn goed voor bijna de helft van de drie categorieën. Zoals de meeste bassen verbonden worden met boeven en autoriteiten en hun tenorale collega's met vrouwenversierders of door de liefde gekwelden, ligt het bij baritons gevarieerder. Soms lijken zij typisch menselijk in hun tweestrijd zoals de graaf (Nozze) of Wotan of Rigoletto, een andere keer zijn het minnaars van het tweede plan of die achter het net vissen (Zurga uit *les Pêcheurs de Perles*), dan weer de maatjes van de tenor (Posa) of ook mensen die alles tegenzit, die door iedereen worden misbruikt (Wozzeck).

De eerste operacomponisten schreven niet voor baritons, hoewel die er waarschijnlijk wel waren; blijkbaar hadden ze genoeg aan de keuze tussen tenor, bas en castraat want de bloei van de castraatstem beslaat ongeveer van 1600 tot 1790, dus de hele barokperiode en het vroege classicisme. Ik kom hierop terug bij het volgende deel over tenoren, waaronder ook countertenoren.

Het woord bariton is afkomstig van zware toon of minder nauwkeurig van lage tenor. Mozart is de eerste die vanaf Figaro baritons een volwaardige rol in zijn opera's geeft. In de loop van de 19<sup>e</sup> eeuw, als de castraatstem steeds meer als een wreed, onmenselijk verschijnsel wordt beschouwd, ontdekken – niet als gevolg hiervan maar veeleer als reactie op de voortschrijdende romantiek – verschillende componisten, vooral Wagner en wat later Verdi, de dramatische bariton en de karakterbariton en ontstaan er ook mengvormen tussen dramatisch en lyrisch, vooral bij Italiaanse componisten.

Ik kom tot zes soorten baritons omdat lichte baritons geen bestaansrechten hebben tussen hun tenor- en bascollega's en er een groot aantal rollen is voor stemmen tussen lyrisch en dramatisch in, net zoals bij tenoren en sopranen zoals we in volgende afleveringen zullen zien. Dat gebrek aan bestaansrecht komt omdat de traditie van komisch zingen uitgevoerd door speelstemmen, voortkomend uit diverse bronnen vooral de *commedia dell'arte*, genoeg had aan de types lichte tenor en lichte bas, die anders dan bij de lyrische stemmen niet ongeveer een overmatige kwint (vier hele toonafstanden b.v. C-Gis of F-Cis) van elkaar verschillen in bereik maar minder. Ik bespreek nu eerst deze zes soorten in een korte inleiding en noem daarna voorbeelden van rollen bij elke soort.

De dramatische bariton (vaak heldenbariton genoemd, een woord dat ik vermijd voor de overzichtelijkheid en ook omdat ik het vreemd vind het woord 'held' alleen aan mannen toe te bedelen) is oorspronkelijk een bariton die het lage register van zijn stem meeneemt als hij een toonladder naar boven zou zingen, liefst tot de hoogste noot. Bij schaarste aan dergelijke stemmen gebruiken sommige mensen de term ook voor min of meer lyrische baritons die krachtig kunnen zingen, wat eigenlijk iets fundamenteel anders is. Een echte dramatische bariton is in staat een hoge noot zacht en toch met veel borststem te zingen. Dat hoor je vaak in vooral de Wotan partij of bij Hans Sachs of Verdi's Falstaff, tenminste als deze vertolkt worden door deze stemsoort. Wagner was dol op dramatische baritons (en sopranen, tenoren en mezzosopranen) en had enige tijd nodig om wegens het tekort aan dat type toe te staan dat deze partijen ook door lyrisch-dramatische bas-baritons mochten worden vertolkt. Later schreven ook andere toonmeesters rollen voor dit type stem.

De dramatisch-lyrische bariton is een stemsoort die herhaaldelijk moet schakelen tussen dramatische en lyrische passages. Hij heet vaak Verdi bariton naar de componist die er het meest voor geschreven heeft. Ook andere Italianen uit de 19<sup>e</sup> en begin 20<sup>e</sup> eeuw schreven ervoor evenals b.v. Tsjaikovski en Bizet. Het idee om Sachs bij hen te voegen, vind ik niet zo vreemd omdat die man vele lyrische frasen heeft. De schoenmaker is trouwens een van de weinige rollen die door wel vijf verschillende stemtypen wordt gezongen (de bovenste drie van deze inleiding en lyrische bas en lyrisch-dramatische bas-bariton, eerder besproken bij de bassen).

De lyrisch-dramatische bariton schakelt veeleer tussen lyrisch en dramatisch, dus met de omgekeerde voorkeur, maar moet ook worden beschouwd als een stem die op weg is naar het dramatische. In Duitsland heet hij vaak 'Kavalierbariton' (wat dikwijls overgenomen is door andere culturen) of een enkele keer 'jugendlich dramatischer Bariton' wat het vorige mooi verklaart. Je vindt hem o.a. bij Mozart, Verdi en Richard Strauss. In feite schakelt deze stemsoort minder abrupt, maar sluit veeleer een typerende lyrische passage duidelijk af om dan met de suggestie van een nieuw begin te starten met een dramatisch deel of andersom. De lyrische bariton is in feite de centrale soort en je hoort hem vooral in lied en oratorium, maar ook bij Mozart, Rossini, Franse toonkunstenaars en als uitzondering bij Wagner of Verdi. Hij heeft vaak een groter bereik dan je denkt of meent te horen.

De licht-lyrische bariton (heet in Frankrijk 'baryton martin') zingt nauwelijks met zijn lage register en komt o.a. voor bij Debussy en Ravel, die vooral gecharmeerd zijn van zijn kenmerkende klankkleur, die dikwijls iets elegants of jongensachtigs heeft of de indruk wekt van een onbeschreven blad.

De karakterbariton staat los van de geleidelijke overgang van licht naar dramatisch, wat je ook kan lezen als zwaar. Hij heeft een groot orgaan ('ausgedehnt' lees je in Duitse boeken) en boezemt angst in i.t.t. de heroïek van de dramatische bariton. Juist bij de bariton moet je deze angst of onrust ruimer interpreteren dan bij andere mannenstemmen, vooral bij Wagner, zoals ik verderop toelicht. De bekendste voorbeelden zijn west-Europees maar vele mensen associëren hem terecht met Slavische werken; deze zijn in ons land vaak onbekend.

Zoals u ziet had ik het tot nu toe niet over speelstemmen. Deze, vrolijk, onbezorgd of sprankelend, komen voor bij bijna alle boven genoemde categorieën, zelfs wat je niet zou verwachten bij de bovenste in de persoon van Falstaff (Verdi, niet Nicolai waar hij een bas is), eveneens een personage dat door vele stemtypen is neer gezet, maar niet door diepe bassen want die hebben zelden de hoge G (dus G4) in huis uit het einde van de eerste akte die je onmogelijk kan camoufleren, terwijl Sachs' partij niet hoger komt dan een hoge F.

Als het gaat om zangpartijen die door meerdere stemtypen gezongen kunnen worden neemt Wagner een opvallende plaats in. Toen ik voor de eerste keer een vertolking van Gunther hoorde – die leek op een vocale schertsfiguur, kon ik dit uitzonderlijke personage niet goed plaatsen wat alleen maar erger werd toen ik in Londen een uitvoering in het Engels hoorde met een man die zijn relatieve schorheid op een bepaalde manier ontwikkeld had, ongeveer net zoals Tomlinson als Wotan in Bayreuth onder Levine in de regie van Kirchner, maar dan minder laag getimbreerd. Merkwaardig genoeg waren beide opvattingen te verdedigen. Pas wat later begreep ik dat een grote stem die zingt wat er staat met een louche, eventueel onderhuids speelse (of half oprecht speelse) uitstraling en een latent minderwaardigheidscomplex dat ineens manifest kan worden, de ideale vertolker is. En dat dit stemtype ergens tussen een lyrisch-dramatische en karakterbariton in ligt, maar zonder typering niet afdoende is om te slagen. Een andere rol is de Holländer die tussen dramatisch en karakter in zit, wat er vooral vanaf hangt hoe (on)menselijk je hem opvat en hoe reëel resp. droomachtig. Over Wotan en Sachs had ik het al. Bij Verdi komen dit soort tussensituatie ook, maar minder voor.

Falstaff moet in elk geval een stem hebben die hem zowel corpulent als wendbaar maakt en zoveel Shakespeariaanse autoriteit heeft dat je zijn egocentrische, hedonistische, maar ook sprankelende attitude gaat waarderen. Dat valt niet mee en kan lukken door zowel dramatische, dramatisch-lyrische als karakter- of speelbaritons. En opmerkelijk genoeg ook door minder dramatische baritons met een uitzonderlijk interpretatie zoals Tito Gobbi. Buiten Falstaff bijvoorbeeld bij Macbeth van wie je je kan afvragen of hij angst of onrust veroorzaakt of dat dit vooral van zijn vrouw komt, een beetje net zoals Telramund en Ortrud. En Rigoletto kan ook gezongen worden door een stem die neigt naar dramatisch. Dan een lijst met voorbeelden, uiteraard verre van volledig. In de volgorde Wagner-Mozart-Verdi-anderen.

#### Dramatische bariton

Holländer, Friedrich (karakterbariton kan ook), Wotan, Kurwenal, Amfortas (dramatisch-lyrisch kan, ook bij Kurwenal), Sachs (vaak, maar hoeft niet), Falstaff (zelfde), Jochanaan, Orest.

#### Dramatisch-lyrische bariton

Donner, Nabucco, Macbeth, Miller (Luisa Miller), Renato (Ballo), Carlo (Forza del Destino), Posa, Amonasro (zit dicht bij dramatisch), Boccanegra, Rigoletto, drie boeven (Contes d'Hoffmann).

#### Lyrisch-dramatische bariton

Beckmesser, Gunther, Don Giovanni, Luna (Trovatore), Giorgio Germont, Ford, Onjegin, Marcello, Sharpless, Gianni Schicci.

#### Lyrische bariton

Wolfram, Conte (Figaro), Guglielmo, Papageno, Barbier (van Sevilla).

#### Licht-lyrische bariton

Pelléas, Ramiro (l'Heure espagnol)

#### Karakterbariton

Alberich, Klingsor, Paolo (Simone Boccanegra), Jago, Tonio (I Pagliacci), Scarpia.

De speelbariton zie ik niet als aparte soort en is verdeeld over een aantal van bovenstaande zes baritons b.v. Beckmesser, Papageno, Falstaff, Barbier, Gianni Schicci.

Vele zangers zingen in meerdere vakken (niet geheel adequate vertaling van 'Fächer') en een rol ligt zeker niet volkomen vast door het vak waarin zij ingedeeld is. Er zijn ook kenmerken van stemmen die buiten dit kader vallen zoals sappige, droge, ronde, hoekige, boventoonrijke, ironische, laconieke. En dat geldt natuurlijk ook voor de vijf andere stemcategorieën.

Tenslotte zijn er ook stemmen, waarvan je het typische niet in woorden kan uit drukken. In zekere zin zijn er evenveel baritons als er zangers met een bariton zijn of waren.